

BOGUSŁAW KOCHANIEWICZ

Wkład dominikanów w rozwój modlitwy różańcowej

Jeszcze nie tak dawno powszechnie uważano, że św. Dominik Guzman był twórcą modlitwy różańcowej a dominikanie jej gorliwymi propagatorami. Przekonanie to umacnia kilku wiekowa tradycja ikonograficzna, ukazująca, między innymi św. Dominika i św. Katarzynę ze Sienny otrzymujących z rąk Matki Najświętszej koronę Różańca¹. Niestety, odkrycie w ostatnich czasach wzmianek o psalterzach maryjnych i różańcach, kultywowanych w środowiskach średnio-wiecznych kartuzów i cystersów, diametralnie zmieniło postawę uczonych odnośnie genezy i pochodzenia tego typu modlitwy. Jej początki zaczęły łączyć z kartuzami: Henrykiem z Kalkar, Adolfem z Essen i Dominikiem z Prus². Jedną z negatywnych konsekwencji tego odkrycia, było nadmierne podkreślenie roli cystersów i kartuzów w rozwoju Różańca, zapominając, bądź pomijając wkład Braci Kaznodziejów.

Pomimo, że Jan Paweł II w liście apostolskim o Różańcu przypomniał o chlubnej roli dominikanów³, to jednak brakuje współczesnych badań, które w wyczerpujący sposób, uwzględniając współczesne odkrycia, ukazywałyby jaki jest rzeczywisty wkład synów św. Dominika w rozwój modlitwy różańcowej.

Bogusław KOCHANIEWICZ OP, prof. UAM dr hab., kierownik Zakładu Teologii Fundamentalnej i Ekumenizmu, WT UAM, Poznań, e-mail: bogusk@amu.edu.pl

¹ Niniejsze opracowanie opiera się na artykule autora zamieszczonym w czasopiśmie „Angelicum”. Por. B. Kochaniewicz: *The Contribution of the Dominicans to the Development of the Rosary*. „Angelicum”. A. 81: 2004 fasc. 2 s. 377–403.

² K. J. Klinkhammer: *Adolf von Essen und seine Werke. Der Rosenkranz in der geschichtlichen Situation seiner Entstehung und in seinem bleibendem Anliegen*. Frankfurt a. M. 1972; IDEM, *Die Entstehung des Rosenkranzes und seine ursprüngliche Geistigkeit*. W: *500 Jahre Rosenkranz*. Köln 1976 s. 30–50; R. Scherschel: *Der Rosenkranz – das Jesusgebet des Westens*. Freiburg in Br 1979.

³ Jan Paweł II: List apostolski *Rosarium Virginis Mariae* (16 października 2002) n. 17.

Prace dominikanów: Riccardo Barile⁴, Stefano Orlandiego⁵, Georga G. Meerssemana⁶, Alfonso D'Amato⁷ czy Andre Duvala⁸, przedstawiają pewne aspekty zagadnienia, to jednak eksponują wkład Zakonu św. Dominika w sposób niewystarczający. Niniejsze opracowanie usiłuje przedstawić odpowiedź na postawione wcześniej pytanie, stając się przyczynkiem, wypełniającym lukę w badaniach nad historią Różańca.

I. Dominikanie – założycielami pierwszych bractw maryjnych

Zanim przedstawiony zostanie rozwój bractw różańcowych, należy podkreślić, że dominikanie od początków swojego istnienia zakładali przy swoich kościołach bractwa ku czci Najświętszej Maryi Panny⁹. Obrona wiary przed herezją katarów negujących rzeczywistość Wcielenia¹⁰, a co za tym idzie prawdę o Bożym macierzyństwie Maryi¹¹, powodowała reakcję dominikanów, w postaci zakładania fraterni, zrzeszających osoby świeckie, umożliwiających im zgłębianie najistotniejszych prawdy wiary. Jak zauważa Meersseman, z tego między innymi względu w kazaniach dominikanów XIII w. dominuje tajemnica Wcielenia oraz prawda o Bożym macierzyństwie Dziewicy Maryi¹².

⁴ R. Barile: *Il Rosario – Salterio della Vergine*. Bologna 1990.

⁵ S. Orlandi: *Libro del Rosario della gloriosa Vergine Maria*. Roma 1965.

⁶ G.G.Meersseman: *Ordo fraternitatis*. Voll. I–III. Roma 1977.

⁷ A. D'Amato: *La devozione a Maria nell'Ordine Domenicano*. Bologna 1984.

⁸ A. Duval: *Rosaire*. W: *Dictionnaire de Spiritualité*. Vol. XIII. Paris 1988 s. 937–980 ; IDEM, *La dévotion mariale dans l'Ordre des Frères Prêcheurs*. W: H. du Manoir (ed.): *Marie. Etudes sur la sainte Vierge*. Vol. II. Paris 1952 s. 739–782.

⁹ G.G.Meersseman: *Ordo fraternitatis*. Vol. II. Roma 1977 s. 922–926.

¹⁰ O anty-maryjnej doktrynie katarów można znaleźć więcej informacji w pracy: G. Schmitz-Valkenberg: *Grundlehren katharischer sekten des 13 Jahrhunderts*. Munchen-Paderborn–Wien 1971 s. 47–48 i 334–338.

¹¹ „Circa quam periclinantur patarenī miserabiliter, ipsam negantes feminam fuisse et per consequens matrem Dei minime recognoscunt; delirant nempe blasphemantes ipsam esse angelum nomine Mariam... Sunt autem inter eos aliqui, qui dicunt ipsam mulierem fuisse, qui tamen negant, sicut alii, Christum de ipsa carne traxisse“. Cf. T. Kappeli: *Une somme contre les hérétiques de s. Pierre Martyr (?)*. W: *Archivum Fratrum Praedicatorum* 17(1947) s. 323. „...opiniones antiquas, quas omnes cathari et albanenses habebant in annis Domini correntibus MCC usque ad annos MCCXXX....: Dei Filius non assumpsit humanam naturam in veritate sed eius similem ex beata Virgine, quam dicunt fuisse angelum, nec vere comedit nec vere bibit nec vere passus, est nec vere mortuus et sepultus nec eius resurrection fuit vera“. Cf. A. Dondaine: *Un traité néo-manichéen du XII siècle: Le liber de duobus principiis*. Rome 1939 s. 71. Por. także G. Schmitz-Valkenberg: *Grundlehren katharischer sekten*, dz. cyt., s. 47–48.

¹² G.G.Meersseman: *Ordo fraternitatis*, dz. cyt., vol. II s. 929–930.

Pomimo schyłku herezji pod koniec XIII w., maryjne bractwa, prowadzone przez dominikanów, kontynuowały swoją aktywność¹³. Jednym z nich był Mikołaj z Mediolanu, który w swoich *collationes*, wygłoszonych w Imola i Mediolanie między 1273 i 1293 r. przedstawiał przywileje Błogosławionej Dziewicy, kładąc nacisk na Boże macierzyństwo Maryi¹⁴.

Członkowie fraterni gromadzili się w kościołach dominikanów na modlitwę. Wierni należący do bractwa Najświętszej Maryi Panny w Arezzo (1262), odmawiali codziennie jedno „Ojcze nasz” i jedno „Zdrowaś Maryjo” we własnej intencji oraz za wszystkich żyjących chrześcijan. Modlono się także za zmarłych członków bractwa oraz jego dobrodziejów¹⁵.

Laudesi z Pizy odmawiali codziennie trzy razy „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Maryjo” na cześć Trójcy świętej. Wierni, którzy nie mogli uczestniczyć we wspólnej modlitwie wieczornej, byli zobowiązani do odmówienia pięciu „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Maryjo”¹⁶. Godnym podkreślenia jest fakt, że modlitwy wspomnianego bractwa były wzorowane na liturgicznym Oficjum wspólnoty dominikańskiej. Ci spośród wiernych, którzy nie potrafili czytać, recytowali pięć razy „Ojcze nasz”, „Zdrowaś Maryjo” i „Chwała Ojcu” na matutinum oraz na nieszpory,

¹³ „Ad promerenda itaque huiusmodi gaudia causam dae fidelibus populis cupientes, omnibus vere penitentibus et confessis, qui ad ecclesiam vestram semel in mense ad honorem beatae Marie virginia, prout, secundum quod asseritis, habetur ex more., singulis mensibus devote convenerint...” *Alexander IV, Epistle of indulgency for the Congregation of Our Lady in Bologna*, in: G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*. Vol. II s. 1008.

„Cum itaque, sicut dilecti filii fratres de ordine praedicatorum Aretini nobis significae curant, fraternitas vestra in honorem beate Virginis facta esse noscatur, nos eam cupientes de bono in melius augmentari, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in eadem fraternitate colleges se statuerint et confratres, ac venerint semel in mense ac diebus solemnibus ad congregationem vestram...” *ALEXANDER IV, Epistle of indulgency for the Congregation of Our Lady in Arezzo*, in G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*. Vol. II s. 1012.

¹⁴ G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*. Vol. II s. 941.

¹⁵ „Item qualibet die, sive in civitate presene extiterit, sive in alia provincia in aliqua ecclesia sive extra ecclesiam, duas ad minus orationes facit: unam pro se et omnibus cristianis viventibus, dicendo unum Pater noster et Ave Maria, et »In manus tuas Domine commendo spiritum meum«, sive licteraliter sive vulgariter; aliam vero orationem faciat pro caris suis defunctis et omnibus aliis, dicendo similiter Pater noster et Ave Maria, et »Requiem eternam dona eis Domine«”. *Nuovo statuto dei laudesi della Vergine di of Arezzo*. Cap. XV. W: G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*, dz. cyt., vol. II s. 1023–1024.

¹⁶ „Item che ciascuno ad onore della sancta Trinità dica ogni di III Pater nostri e III Ave Maria...” *Nuovo statuto dei laudesi della Vergine di Pisa (1312)*. Cap. II. W: G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*, dz. cyt., vol. II s. 1056.

„Item che ogna sera dipo’ compiata ciascuno che giustamente puote, venga a cantare le laude a sancta Patarina, e chi non può venire, dica V Pater nostri e V Ave Maria e abbia lo merito e lo perdono come s’elli venisse”. *Nuovo statuto dei laudesi della Vergine di Pisa (1312)*. Cap. IV. W: G. G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*, dz. cyt., vol. s. 1056.

natomiast trzy razy „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Maryjo” podczas mniejszych godzin Oficjum¹⁷.

Wierni, zbierając się w kościele dominikanów, na zakończenie dnia chwali Matkę Bożą, wykonując utwory (*laudās*) ku Jej czci. Poszczególne zwrotki wykonywali wierni o pięknym głosie, natomiast pozostali powtarzali jedynie refren¹⁸. Jak zauważył G.G. Meersseman, wspomniane *laudy*, były echem liturgicznych śpiewów wykonywanych przez dominikanów¹⁹.

Przykładem takiego właśnie utworu jest *La dona del pareyso*, który został zachowany w manuskrypcie napisanym przez anonimowego dominikanina, ukrywającego się pod pseudonimem Kolumbana z Vinchio.

Refren śpiewany przez dwóch kantorów, był powtarzany przez wszystkich:

La dona del pareyso
No potrò tropo fir loàa

La soa verginitàa
La soa vrasa humilitàa
La soa dolce caritàa
Yhesu Crist!

La dona del pareyso

La soa alacritàa,
La soa iocunditàa,
la soa gram solempnità!
Yhesu Crist!

La dona del pareyso.....

A ti l'angel fo mandàa;
cum grande luse anunciàa.
Lo rey del cel te fu donà:
Yhesu Crist!

La dona del pareyso.....

La sancta stella à parturì,

¹⁷ „E chi comodamente far lo può, dicali in questo modo: Per lo mattutino V Pater nossi e V Ave Maria cum Gloria Patri; per lo vespro simigliamente V Pater nossi e V Ave Maria cum Gloria Patri; e per ciascuna dell'altre hore, cioè la prima et tertia, sexta e nona e compieta dica III Pater nossi e tre Ave Maria cum Gloria Patri”. *Regola di vita, comune ai disciplinati ai raccomandati e ai laudesi di Pisa (1312)*, cap. IV, in: G.G. MEERSSEMAN, *Ordo fraternitatis*, vol. II, Roma 1977, s. 1051.

¹⁸ G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*, dz. cyt., vol. II s. 957.

¹⁹ G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*, dz. cyt., vol. II s. 951.

Lo rey del cel si t'aparì,
sancta virgena prega per mi.
Yhesu Crist!

Jedną z form pobożności maryjnej XIII w. było nabożeństwo do siedmiu radości Matki Bożej. Nabożeństwo to, sięgające swoimi korzeniami XII wieku, było również znane dominikanom. Manuskrypt Kolumbana z Vinchio zawiera tego typu kompozycje. Wśród radosnych wydarzeń, były rozważane: Wcielenie, Boże Narodzenie, Pokłon Trzech Królów, Zmartwychwstanie, Wniebowstąpienie, Zesłanie Ducha Świętego oraz Wniebowzięcie Maryi.

Incipiunt 7 Gaudia principalia beatæ Virginis Mariæ.

Gaude, Virgo, mater Christi,
Que per aurem concepisti,
Gabriele nuntio.

Gaude, quia Deo plena,
peperisti sine pena,
cum pudoris lilio.

Gaude, quia magi dona
tuo nato ferunt bona,
quam tenes in genibus

Gaude, quia tui nati,
quem dolebas mortem pati,
fulget resurrectio.

Gaude, Christo ascendente,
et in celum te vidente,
motu fertur proprio.

Gaude, virgo quam commisit,
Servis suis quibus misit,
Dona Christi dilectio.

Gaude, quia post ipsum scandalis,
Et est honor tibi grandis,
In celi palatio.

Ubi fructus ventri tui,
per te nobis detur frui,
in perhenni gaudio. Amen²⁰.

²⁰ S. Orlandi: *Libro del Rosario della gloriosa Vergine Maria*, s. 11, nota 6. G.G. Meersseman: *Der Hymnos Akathistos im Abendland*. Freiburg 1958. Vol. II s. 39.

Ślady wspomnianego nabożeństwa możemy odnaleźć w Hiszpanii XIV–XV wieku. Jedna z laud, napisana w języku starokatalońskim, której autorstwo przypisano św. Wincentemu Ferreriuszowi OP (†1419), wymienia podobne radosne wydarzenia z życia Matki Najświętszej.

Vostres goigs amb gran plaçer
cantarem Verge Maria:
Puix la Vostra Senyoria
ès la Verge del Roser.

Deu plantà dins vos, Senyora,
Lo Roser molt excellent,
Quan vos feu mereixedora
de concebre 'l purament,
donant fè al Missatger
que del cel vos trassetia,
Deu lo Pare que volia
fosseu Mare del Roser.

Del sant Ventre produida
La planta del Roser verd,
fou de àngels circuida
i servida amb gran concert,
i restà pur i sencer
vostre Còs amb alegria,
quam parís en la establia
lo celestial Roser²¹.

Na uwagę zasługuje informacja zawarta w ostatniej zwrotce laudy, mówiąca, że hiszpańscy dominikanie ufundowali Bractwo Różańca Najświętszej Maryi Panny.

Manà Vostra Senyoria
als fraters Predicadors
que de vostra confraria
fossen instituidors,
i aixis ells la han fundada
obeint vostre voler,
dignament intitulada
Verge i Mare del Roser²².

W Bibliotece Narodowej w Paryżu jest przechowywany dominikański manuskrypt, pochodzący z 1328 r. Zawiera on poemat, złożony z trzech ksiąg. Każda księga została podzielona na 50 rozdziałów. Podział ten nawiązuje do

²¹ Vincent Ferrer (?): *Goigs del Roser*. W: S. Orlandi: *Il libro del Rosario della gloriosa Vergine Maria*. Roma 1965 s. 15.

²² Vincent Ferrer (?): *Goigs del Roser*, dz. cyt., s. 17.

trzy-częściowej struktury Psalterza maryjnego. Jak zauważa M. Gorce²³, wspomniany utwór, ułożony na część Matki Chrystusa, przedstawia ją za pomocą symbolu róży²⁴.

Symbol róży jest związany ze słowami Pozdrowienia anielskiego. Tekst poematu zachęca wiernych do uhonorowania Maryi poprzez włożenie na Jej głowę korony z róż²⁵.

Pour se la vertueuse rose
Chacun met en son chief et pose.
Met chapiau de rose en ton chief
La douleur oste et le meschief (...)
Marie en toute affliction
Nous est molt adjutorium.
Met ceste rose en ton chief
Ele t'osera tout mischief²⁶.

Utwór wymienia pięć radości Maryi: Zwiastowanie, Narodzenie Jezusa, Zmartwychwstanie Jezusa, Wniebowstąpienie Jezusa, Wniebowzięcie i ukoronowanie Maryi²⁷.

II. Dominikańskie bractwa maryjne i *Psalterium Beatae Mariae Virginis*

Kolejną formą średniowiecznego nabożeństwa do Najświętszej Maryi Panny był psalterz maryjny. Różnił się on od Psalterza Dawidowego tym, że zamiast antyfon, poprzedzających psalmy, wprowadzono nowe kompozycje ku czci Matki Najświętszej, posiadające budowę stroficzną. W psalterzu maryjnym, każdy psalm był poprzedzony antyfoną maryjną. Wśród najstarszych psalterzy tego typu, należy wymienić *Psalterium Beatae Mariae Virginis* z Pontigny²⁸ oraz *Psalterium* przypisywane św. Anzelmowi pochodzące z XII wieku²⁹.

Wspomniane psalterze były często używane przez trzynastowieczne bractwa. Potwierdza to manuskrypt, przechowywany w Biblioteca Capitolare w

²³ M. Gorce: *Le Rosaire et ses antécédents historiques d'après le manuscrit 12483, fond français de la Bibliothèque Nationale*. Paris 1931.

²⁴ M. Gorce: *Le Rosaire et ses antécédents historiques*, dz. cyt., s. 48–49.

²⁵ M. Gorce: *Le Rosaire et ses antécédents historiques*, dz. cyt., s. 57.

²⁶ Tamże, s. 57.

²⁷ Tamże, s. 61.

²⁸ *Psalterium Beatae Mariae* (XII s). W: *Analecta hymnica medii aevi* (=AH), (ed. G.M. Dreves). Vol. 35 s. 189.

²⁹ Pseudo-Anselm: *Psalterium Beatae Virginis* (XII s). AH 35 s. 254.

Novara (Ms. 117). Zawiera on między innymi psalterz maryjny anonimowego dominikanina. Sto pięćdziesiąt antyfon psalterza maryjnego, rozpoczyna się pozdrowieniem Salve.

1. Salve, virgo, cathedra summe deitatis,
Arbor aromatica sancte trinitatis,
Tota nobis rorida fonte pietatis,
Cuius cuncta folia fructus honestatis.

2. Salve, virgo postulans in hereditatem
Nobis vitam, tribuens et felicitatem.
Ego nobis genui primam veritatem,
Sic vobis aperiam summam claritatem.

3. Salve, mater domini, olim tribulata,
Iuxta crucem lacrimis veris irrigata,
Cum surrexit dominus multum consolata,
Nunc stans super sidera mater onorata.

4. Salve, virgo dormiens semper in idipsum,
Nos de morte suscitans, destruens abyssum,
In meis precordiis semper sit infixum,
Quod deploant omnia tuum crucifixum.

5. Salve, virgo iubilans ante deum patrem,
Qui te sui filii fecit veram matrem,
Sicque nobis omnibus se dedit in fratrem,
Qui tuam in omnibus implet voluntatem³⁰.

Należy podkreślić, że w XIII w. pojawił się nowy typ psalterza maryjnego, który zamiast 150 psalmów Dawida, zawierał nowe kompozycje, ułożone na wzór psalmów. Przykładem nowego psalterza jest przypisywany św. Bonawenturze *Psalterium maius Beatae Mariae Virginis*³¹. Podobny typ psalterza maryjnego odnajdujemy we wspomnianym dokumencie z Novara. Zamiast stu pięćdziesięciu psalmów, poprzedzonych antyfonami, wprowadzono nowe maryjne kompozycje. Psalterz rozpoczyna się w następujący sposób:

Incipit psalterium vel liber hymnorum glorie beate virginis
Antiphona: Miranda genitrix

Titulus: Psalmus columbe spiritus sancti, que super coronam beate virginis inextinguibiliter ardet et lucet sopra omne tempus et colum.

³⁰ G.G. Meersseman: *Der Hymnos Akathistos*. Vol. II s. 105–106.

³¹ Por. F. J. Mone: *Lateinische Hymnen des Mittelalters*. Vol. II. Freiburg im Br. 1854 s. 254; Bonaventura: *Opera omnia*. Vol. X. Ad Claras Aquas 1902 s. 24.

Ps 1,1: Beata virgo, que abuit conscienciam angelorum et vias celorum stravit, et ultra cathedram luciferi gloriosa sedit³².

Jak można zauważyć, wersety nowych psalmów zostały podzielone na dwie lub trzy części. Na początku manuskrypt notuje nowe „psalmy” do tygodniowego matutinum (1–25; 26–37, 52–67, 80–96, 97–108), natomiast końcowa część zawiera kompozycje przeznaczone na nieszpory (109–150)³³. Wystarczy przytoczyć jeden z nich:

Psalm 25

Columba in spiritu psallit pre timore filiorum beatae virginis intransitu de hoc mundo. Alleluia.

1. Iudica me, deus, in mortem ea secundum misericordiam serenissime matris tue; suspendat sententiam tuam super me intercessio gloriosa clementie et pietatis sue.
2. Tunc gaudens gaudebo in aspectu tuo et sub suo gloriosi pallio iubilabo; Tunc cognosces me mater sanctorum, et eam totis viribus in perpetuum collaudabo.
3. O virgo virginum sancta, tuo virtuosissimo cingulo me constringe, Et per misericordiam tuam hoc demonum abominabile alliga et confringe.
4. Hec virgo nobilis super omnes angelos candidior est, et ego coram ea candidus apparebo. Hec virgo sole splendor est, et coram ea splendidus apparebo.
5. Lave ergo me, humilis regina celi, que tot sordes peccatorum humiliter diluisti; Et indue me tua candida vestimenta, que nobis mater misericordie preparasti.
6. Propter hoc dilexit christus decorem domus tue, quam novem mensibus habitavit. Ad hoc te, gloriam domus sue, super celorum flumina collocavit.
7. Sic per te, virgo benedica, regrediar ad ecclesiam beatorum, et cum palma victoriae in candore vestium iubilare lyris et citharis gaudiorum quorum³⁴.

Antyfona:

Ave Maria, domino deo plena. Omnis Gloria paradisi et tota summa trinitatis tecum. Benedicta tu super omnes beatissimas creaturas. Et benedictus gloriosus fructus gloriosi ventris tui. Sancta Maria gloriosa, ora pro nobis, felix creatura. Tu caritas, tu puritas, tu pax et immortalitas, patris, nati, paracliti decore pollens perpeti³⁵.

Manuskrypt z Novara jest świadectwem różnych form nabożeństwa maryjnego, obecnych we wspólnotach i stowarzyszeniach osób świeckich, działających przy kościołach dominikanów. Wierni odwiedzający kościoły, nie ograniczali swoich modlitw do odmówienia „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Maryjo”. Doku-

³² G. G. Meersseman: *Der Hymnos Akathistos*. Vol. II s. 18.

³³ Tamże, s. 18.

³⁴ Columba da Vinchio: *Psalmus 25*. W: G. G. Meersseman, dz. cyt., s. 126–127.

³⁵ Columba da Vinchio *Antiphona ad Psalmum 25*. W: G. G. Meersseman, dz. cyt., s. 130.

ment z Novara ukazuje, że członkowie bractw, począwszy od 1300 roku, posiadali własne formy matutinum i nieszpórów.

W XIII i XIV w. członkowie bractw maryjnych posługiwali się także psalterzem, w którym 150 psalmów Dawida zastąpiono przez 150 „Zdrowaś Maryjo”. Ten prosty rodzaj psalterza maryjnego pozwalał członkom fraterni odmówić cały psalterz w ciągu jednego dnia. Jednym z przykładów tego typu psalterza, jest *Psalterium* Engelberta (†1331)³⁶. Zawiera on antyfony maryjne, po których pojawia się jedno „Ave Maria”.

O psalterzu maryjnym wspomina także dominikańska hagiografia. Jan z Mailly OP, przed wstąpieniem do Zakonu kaznodziejskiego stwierdził, że *wiele niewiast i dziewic, pozdrawia Maryję 150 razy, dodając Chwała Ojcu*³⁷. Ten rodzaj modlitwy został określony przez francuskiego dominikanina mianem *Psalterium Beatae Mariae Virginis*.

Odmawianie psalterza maryjnego miało także prywatny charakter. Świadczenie takiej modlitwy odnajdujemy w „Żywocie Małgorzaty z Ypris”, napisanego przez dominikanina Tomasza z Cantimpré³⁸. Autor podkreślił, że Małgorzata, oprócz godzin kanonicznych, przepisanych przez zakonne konstytucje, odmawiała również inne modlitwy, wśród których wymienił 400 „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Maryjo”, oraz trzecią część psalterza maryjnego³⁹. Ten sam autor, w innym ze swoich dzieł, opowiedział historię pewnego młodzieńca, pochodzącego z regionu Flandrii, który każdego dnia recytował trzy razy po pięćdziesiąt „Zdrowaś Mary-

³⁶ Engelbertus Admontensis: *Psalterium beatae Mariae*. W: *Analecta Hymnica Medii Aevi*. Vol. 35 s. 123.

³⁷ „Iste modus et numerus salutandi beatam Virginem teneri a plurimis consuevit, Multe etiam matrone et cirgines centies et quinquagies hoc faciunt, et per singulas salutationes Gloria Patri subiungunt, et sic Psalterium beatae Mariae cantare se dicunt propter eundem numerum psalmorum”. Jean de Mailly: Cod. Bern 379, f. 30. Cfr. G. G. Meersseman: *Les Congrégations de la Vierge*. W: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 22(1952) s. 44 nota 44.

³⁸ Thomas de Cantimpré: *Vita Margarete de Ypris*. Cfr. G.G. Meersseman: *FF. Prêcheurs et Mouvement Dévot en Flandre au XIII s.* Appendice. W: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 18(1948) s. 106–130.

³⁹ » Cotidie quadrigentas oraciones dominicas et tociens Ave Maria dicebat et hoc cum flexionibus totidem, sed et de psalterio quinquagenam, et super hoc tamen diutissime in oracione iacebat, et quidem, cum aviditate contemplacionis cotidie raperetur, difficulterque surgere posset aliquando, pre debilitate corporis et labore, ut stando psalleret et persolveret solitas oraciones, contrectabiliter eciam in corpore forinsecus senciebat, quod duo angeli dextra levaque eam per cubitos elevabant, et cum sic beatam Mariam decies salutasset, ita recens efficiebatur et agilis, ut in persolutione ceterarum oracionum nichil penitus laboraret«. Thomas de Cantimpré: *Vita Margarete de Ypris*. Cap. XXI, cfr. G.G. Meersseman: *Les Frères Prêcheurs et Mouvement Dévot en Flandre au XIII-è siècle. Appendice*, in: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 18(1948) s. 117.

jo”⁴⁰. Wzmianki na temat psalterza odnajdziemy również w dziele *Liber epilogramum de gesta sanctorum* by Bartłomieja z Trydentu OP⁴¹.

Interesującą informację o bractwach działających przy kościołach dominikanów oraz o maryjnym charyzmacie Zakonu Dominikańskiego, przekazuje nam dokument odkryty przez M. Gorce. Manuskrypt, przechowywany w Bibliotece Narodowej w Paryżu, wyjawia między innymi opinię dominikanów XIV w., co do natury ich maryjnego powołania. Dominikanie, będąc pod specjalną opieką Matki Bożej, zostali posłani dla zbawienia świata⁴². *Świat nawróci się dzięki nabożeństwu do Matki Bożej oraz poprzez radosne pozdrowienia symbolizowane przez różę*⁴³. Dlatego też, Zakon św. Dominika jest, według autora wspomnianego dokumentu, Zakonem Psalterza maryjnego. Anonimowy autor, powołując się na opowiadania zawarte w *Vitae fratrum* Gerarda z Frachet OP, podkreślił, że otrzymana przez św. Dominika misja zbawienia świata, miała się dokonać przez głoszenie Różańca Matki Bożej oraz poprzez jego popularyzację⁴⁴. Bronią użytą w walce o zbawienie dusz miało być powtarzanie słów Pozdrowienia anielskiego, któremu towarzyszyło maryjne kazanie⁴⁵. Na końcu swojego utworu, autor zachęca wiernych do gorliwego uczestniczenia w maryjnym apostołacie⁴⁶.

III. Alan de la Roche OP i Bractwo Psalterza Maryjnego w Douai

Alan de la Roche (Alanus de Rupe) urodził się w 1428 roku w Bretanii. Po wstąpieniu do Zakonu Dominikańskiego został wysłany do Paryża w celu odbycia formacji teologicznej. W latach 1460–1461 komentował Sentencje Piotra Lombarda na Uniwersytecie Paryskim. W 1461 r. powrócił do konwentu w Lille. Po założeniu kongregacji dominikanów reformowanych, przebywał w klasztorze w Douai do 1464 r.⁴⁷. Następnie został przeniesiony do Gand, gdzie pełnił

⁴⁰ » Vidi et cognovi iuvenem in Brabantiae partibus generosum, qui quamvis esset totaliter seculo deditus, beatae tamen virgini Mariae devotus, quotidie tres dictas quinquagenas in salutationibus exolvebat. Thomas de Cantimpré OP: *Bonum universale de apibus*. Liber II cap. XXIX § 8. Douai 1627 fol. 279.

⁴¹ „Deo dicite femine, que Mariam ter quinquagies cottidie salutabat, ipsa apparuit et iniunxit, ut quia iam senuerat labori parceret et quinquagies eam cum devotione salutaret”. Bartholomeo da Trento: *In nativitate gloriose virginis Mariae*. W: *Liber epilogramum de gesta sanctorum*. Cfr. D. Gobbi (ed.): *Bartolomeo da Trento. Domenicano e agiografo medievale*. Trento 1990 s. 159.

⁴² S. Orlandi: *Libro del Rosario della gloriosa Vergine Maria*, dz. cyt., s. 33.

⁴³ M. Gorce: *Le Rosaire et ses antécédents historiques d'après le manuscrit 12483, fond français de la Bibliothèque Nationale*. Paris 1931 s. 56.

⁴⁴ M. Gorce, dz. cyt., s. 75.

⁴⁵ Tamże, s. 53.

⁴⁶ Tamże, s. 74–75.

⁴⁷ G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*, dz. cyt., vol. III s. 1150.

posługę do 1470 r. W roku 1475, jako mistrz teologii, rozpoczął w Douai rozpowszechnianie idei założenia powszechnego bractwa psalterza maryjnego. Pomysł ten powstał pod wpływem objawień, których miał doznać, w roku 1464, kiedy to Matka Najświętsza miała go poprosić, aby poświęcił swoje życie głoszeniu i popularyzowaniu psalterza maryjnego⁴⁸. Zmarł 7 września 1475⁴⁹.

Bractwo Psalterza Maryjnego w Douai (1464–1475)

Pomimo istnienia w owym czasie wielu bractw maryjnych, prowadzonych przez dominikanów, to idea zaproponowana przez Alana de la Roche wyróżniała się dwoma cechami. Jedną z nowości było wprowadzenie praktyki codziennego odmawiania psalterza maryjnego⁵⁰. Drugą nowością był uniwersalny, powszechny charakter fraternalny.

Synteza nauk bł. Alana została zawarta w książeczce zredagowanej przez jednego z członków fraternalny w Douai. Po śmierci Alana, *libellus*, został wysłany do miast, w których takie fraternalne jeszcze nie istniały⁵¹. Potwierdzają to kopie tego dokumentu, przechowywane w archiwach Tournay, Paryża, Lyonu, Berlina i Londynu⁵².

W książeczce zwrócono również uwagę na uniwersalny wymiar bractwa psalterza maryjnego. Według dominikanina z Bretanii, powszechny charakter bractwa był podkreślony poprzez duchową łączność wszystkich członków w uczestnictwie w duchowych dobrach bractwa. Należący do bractwa zobowiązywali się do codziennego odmawiania psalterza maryjnego. Ci, którzy zapomnieli o swoim obowiązku, nie popełniali grzechu, lecz byli wykluczani z udziału w duchowych dobrach fraternalny. Zasady zawarte we wspomnianym *libellus*, stały się podstawą dla wszystkich statutów bractw różańcowych.

IV. Alan de la Roche OP i *Psalterium Beatae Virginis Mariae*

Jak już zostało powyżej wspomniane, *Psalterium Beatae Virginis Mariae*, nie było w XV w. czymś nowym. Posługiwały się nim zarówno środowiska związane z franciszkanami, jak i z dominikanami w XIII stuleciu. W XV w. psalterzem posługują się również kartuzi. Ich modlitwa ta, obejmowała serię pięćdziesięciu lub stu pięćdziesięciu „Ave Maria”, do których dodawano krótkie komentarze, odnoszące się do poszczególnych wydarzeń z ziemskiego życia

⁴⁸ Tamże, s. 1157.

⁴⁹ Tamże, s. 1151.

⁵⁰ Tamże, s. 1158.

⁵¹ Tamże, s. 1159.

⁵² Tamże, s. 1159.

Jezusa, które zwano klauzulami (*clausulae*). Określenie *Psalterium* bądź *Rosarium* zależało od ilości odmawianych „Ave Maria”. Kiedy „Pozdrowienie anielskie” powtarzano 150 razy, wówczas modlitwę tę nazywano *Psalterium*, jeżeli natomiast liczba „Zdrowaś Maryjo” nie przekraczała pięćdziesięciu, to wówczas modlitwę taką określano mianem Różańca (*Rosarium*). Pierwszy typ modlitwy był popularny na terytorium dzisiejszej Belgii i Holandii, natomiast drugi dominował w Niemczech⁵³.

Henryk z Kalkar (†1408) ułożył *Psalterium Beatae Virginis*, zawierające 150 „Zdrowaś Maryjo”, podzielone na trzy serie po pięćdziesiąt „Ave”, zaopatrzone w klauzule. Dołączone teksty stawiają w centrum medytacji osobę Jezusa Chrystusa. Postać Matki Najświętszej pojawia się w kontekście chrystocentrycznym. Dołączone klauzule podkreślają istotne miejsce Jezusa w życiu duchowym Maryi: On był źródłem Jej wszelkich łask, Jej cnót, Jej duchowego piękna. Należy zauważyć, że psalterz Henryka z Kalkar zawiera już wszystkie tajemnice, które są obecne w klasycznym Różańcu.

Różańce Adolfa z Essen⁵⁴ i Dominika z Prus⁵⁵, złożone z 50 „Zdrowaś Maryjo”, również zawierały *clausulae*, które pozwalały kartuzom na kontemplację tajemnic Chrystusa.

Należy zaznaczyć, że wspomniane formy modlitwy, rozwinięte w środowiskach kartuskich, nie miały wpływu na psalterz zaproponowany przez Alana de la Roche. Dominikanin po raz pierwszy podzielił 150 Zdrowaś na 15 dziesiątek, zaczynających się od „Ojcze nasz”. Zamiast klauzul, dodał do każdej dziesiątki wybrane tajemnice z życia Jezusa.

1. Nazwa modlitwy: *Rosarium* czy *Psalterium*

Dominikanin z Bretanii określił proponowany przez siebie psalterz mianem *Psalterium Christi et Mariae*. Wyjaśniając nazwę, wskazywał między innymi na analogie z Psalterzem Dawida: seria 150 „Zdrowaś Maryjo”, przywołuje na myśl 150 Psalmów Dawida⁵⁶. Dominikanin uważał, że określenia *Corona*, *Sertum*, *Rosarium* są nieodpowiednie, ponieważ posiadają świeckie konotacje⁵⁷.

⁵³ K. J. K l i n k h a m m e r: *Adolph von Essen und seine Werke. Der Rosenkranz in der geschichtlichen Situation, seiner Entstehung und in seinem bleibendem Anliegen*. Frankfurt am Main 1972 s. 102.

⁵⁴ Tamże, s. 168–169.

⁵⁵ Tamże, s. 198–200.

⁵⁶ „Quare ist hic in salterio Jesu, et Mariae numerus veritatem, recte sui in Davidico continet adumbratam”. Alanus de Rupe: *De ortu et progressu Ssmi Rosarii, addita anima totius Alanaei operis pro memorabilibus inveniendis*, V. Imolae 1847 s. 5.

⁵⁷ „Vocabula: Corona, Rosarium, Sertum metaphorica sunt ex similitudine dicte, psalterium vero a psallendis Deo laudibus nomen habens (...) Coronae, Rosaria, Serta geruntur a viris, foemi-

2. Forma

Psalterz proponowany przez Alana de la Roche obejmował sto pięćdziesiąt podzielonych na dziesiątki „Zdrowaś Maryjo”, które rozpoczynały się Modlitwą Pańską. Nikt dotąd nie dokonał podobnego podziału psalterza.

3. Sposób modlitwy

Dominikanin znał co najmniej pięć sposobów modlitwy różańcowej. Pierwszy sposób polegał na modlitwie skierowanej do Chrystusa. *Pierwsze 50 Zdrowaś odmawia się ku czci Słowa Wcielonego, drugą pięćdziesiątkę ku czci Męki Chrystusa, a trzecią czci się Chrystusa Chwalebneho.* Jak można zauważyć, centrum psalterza maryjnego była nie postać Błogosławionej Dziewicy lecz osoba Chrystusa.

Drugi sposób modlitwy polegał na modlitwie zanoszonej do Chrystusa przez wstawiennictwo świętych, szczególnie Najświętszej Maryi Panny. Chrystus był kontemplowany poprzez Maryję, poprzez Jej oczy, które widziały Jezusa, przez Jej usta, które Go całowały.

Trzeci sposób podkreślał aspekt moralny. Psalterz mógł być odmawiany w intencji wzrostu cnót teologalnych: wiary, nadziei i miłości.

Inny sposób modlitwy podkreślał wymiar społeczny. Alan prosił, aby odmawiać psalterz za Kościół, za Ojca świętego, za duchowieństwo, za królów oraz za zmarłych.

Ostatni sposób proponowany przez dominikanina, polegał na modlitwie w intencji różnych obowiązków i zajęć, spełnianych przez kapłanów, żołnierzy, urzędników z magistratu.

4. Tajemnice psalterza maryjnego

Dzieło dominikanina w następujący sposób charakteryzuje tajemnice psalterza: *pierwsze 50 Ave Maria odmawia się ku czci Wcielonego Chrystusa, drugie pięćdziesiąt Zdrowaś Maryjo ku czci Męki Chrystusa natomiast trzecie pięćdziesiąt odmawia się ku czci Chrystusa, który zmartwychwstaje, wstępuje do nieba, posyła Ducha Świętego, który zasiada po prawicy Ojca oraz ostatnia tajemnica ku czci Chrystusa, który przyjdzie sądzić świat*⁵⁸.

nis, puellis juxta bonis ac malis : psalterium vero in s. Scriptura tantum in usu bonorum est”. Alanus de Rupe, tamże, III s. 3.

⁵⁸ „Et sic Prima Quinquagena oretur ad honorem Christi incarnati, Secunda, Passi, tertia, Resurgentis, Ascendentis, Paracletum mittentis, ad dexteram Patris sedentis, et venturi ad judicium”. Alanus de Rupe, dz. cyt., XIV s. 20.

Jak można zauważyć, zaproponowany podział odpowiadał trzem częściom naszego Różańca (tajemnice radosne, bolesne i chwalebne). Ponadto należy dodać, że Alan nie znał pojęcia tajemnica (*mysterium*). Określenie to, po raz pierwszy pojawiło się w statutach bractwa psalterza maryjnego w Wenecji w 1480 r.

Tajemnice chwalebne z psalterza Alana odnosiły się tylko i wyłącznie do osoby Jezusa Chrystusa. O ile dzisiejszy Różaniec dwie ostatnie tajemnice chwalebne poświęca Wniebowzięciu i Ukoronowaniu Matki Bożej, to w psalterzu Alana, dwie ostatnie dziesiątki odnosiły się to Chrystusa zasiadającego po prawicy Ojca oraz Jego powtórnego przyjścia na sąd ostateczny. Dominikanin zaznaczał, że psalterz, pomimo trzyczęściowej struktury nie posiadał formy definitywnej. Części psalterza można *„dodawać, redukować, dzielić według uznania”*⁵⁹.

V. Dominikanie i ustanowienie bractw Różańca św.

Bractwo Różańca w Kolonii

Śmierć Alana de la Roche nie zastopowała realizacji projektu powołania do życia powszechnego bractwa maryjnego psalterza. W roku 1475, Jakub Sprenger, przeor dominikańskiego klasztoru w Kolonii, ustanowił przy kościele dominikanów pierwsze bractwo Różańca św. Chociaż jego intencją była odnowa zapomnianego nabożeństwa psalterza maryjnego⁶⁰, to jednak zdawał sobie sprawę, że dla zrealizowania idei uniwersalnego bractwa Różańca św. należało ustanowić centrum, które mogłoby koordynować aktywność poszczególnych bractw.

W 1476 roku, bractwo kolońskie uzyskało aprobatę u legata papieskiego, biskupa Aleksandra Nanni Malatesty. Zatwierdzenie bractwa pozwoliło opublikować jego statuty⁶¹. O skali zainteresowania osób świeckich ideą bractwa może świadczyć fakt, że rok później zdecydowano się na kolejne wydanie statutow.

W roku 1478 przeor z Kolonii przybył do Rzymu, gdzie otrzymał bullę *Pastor Aeterni*, w której papież Sykstus IV zatwierdzał statuty kolońskiego bractwa oraz udzielał odpustów wszystkim jego członkom oraz wiernym należącym do fraterni założonych w innych miastach⁶². Posiadając aprobatę papieża, dominikanin z Kolonii rozpoczął zakładanie nowych bractw różańcowych. W dniu 24 lutego 1480 r. napisał list do klasztoru dominikanów we Wrocławiu, informując

⁵⁹ „addere, demere, dividere partes Psalterii ad placitum”. Tamże, XIX, II s. 34.

⁶⁰ Michael z Lille: *Quodlibet*. Cap. V n. 2. W: S. Orlandi: *Il libro del Rosario*, dz. cyt., s. 155–156.

⁶¹ G.G. Meersseman: *Ordo fraternitatis*, dz. cyt., vol. III s. 1172.

⁶² Tamże, s. 1171.

w nim o bractwie psalterza maryjnego⁶³. Powyższa idea została zaakceptowana przez wrocławskich kaznodziejów. W roku 1481 Jan z Chemnitz (†1490) dominikański lektor i kaznodzieja z Freiburga, założył w tym mieście pierwsze bractwo różańcowe. Jak zauważa C. Blasel, Jan z Chemnitz głosił nabożeństwo psalterza Najświętszej Maryi Panny i założył wiele innych fraterni na terenie Śląska i Czech, wśród których należy wymienić: Grotków (1481), Świdnica (1489), Brzeg (1489)⁶⁴.

W tym samym czasie powstało wiele bractw różańcowych w całej Europie: w Lizbonie (1478), w Lipsku (1479), w Ulm (1483), w Kolmar (1485), we Frankfurcie (1486), w Tuluzie (1492), w Puy (1492). Pierwsze bractwo we Włoszech zostało założone w Wenecji w 1480 przez niemieckiego dominikanina Jana z Erfurtu. Rok później, nowa fraternia powstała przy kościele św. Marka we Florencji. W roku 1481 r. podobne bractwo powstało w Rzymie, przy kościele Santa Maria sopra Minerva⁶⁵.

Wielkie zainteresowanie dominikanów ideą powszechnego bractwa różańcowego oraz ich starania o pozwolenia na głoszenie, rozpowszechnianie nowego nabożeństwa oraz na zakładanie nowych bractw ukazuje nam, że kaznodzieje uważali Różaniec za świetne narzędzie ewangelizacji.

Dokonana prezentacja ukazuje, że od początku istnienia w kościołach dominikanów gromadziły się grupy świeckich, skupione w bractwach. Ich fascynacja liturgią dominikańską wpłynęła na powstanie własnych, paralelnych modlitw, form liturgicznych, również ku czci Matki Bożej. Kaznodzieje rozpowszechniając różne formy pobożności, starali się również o solidną formację teologiczną wiernych.

Przedstawione w niniejszym opracowaniu świadectwa ukazują, że w posłudze duszpasterskiej dominikanie adaptowali wiele z istniejących form pobożności maryjnej. Psalterze maryjne są tego dobitnym przykładem. Choć nikt dzisiaj nie głosi, że św. Dominik (i pierwsi dominikanie) byli twórcami Różańca, to jednak należy pamiętać o wielkim wkładzie tego właśnie Zakonu w rozpowszechnianie psalterza maryjnego.

⁶³ C. Blasel: *Geschichte der Rosenkranzbruderschaft bei St. Albert in Breslau*. Breslau 1912 s. 32.

⁶⁴ Tamże, s. 50.

⁶⁵ B. Kochaniewicz: *The Contribution of the Dominicans*, dz. cyt., s. 394.

Dzieło bł. Alana de la Roche oraz jego następców, nazaczyło tę formę modlitwy, szczególnym dominikańskim piętnem. Rozwój bractw różańcowych, które były zakładane przy kościołach dominikanów, powiązał tę właśnie formę modlitwy z Zakonem Kaznodziejskim.